

LICHT VERSTANDELIJK GEHANDICAPTE KINDEREN EN DE HARDNEKKIGE MYTHE VAN EEN IQ-SCORE

Albert Ponsioen, Wim Pesch & Popke Harder¹²

Inleiding

We beginnen met een eenvoudige opdracht uit een denkbeeldige IQ-test¹³ (de antwoorden worden aan het eind van dit artikel gegeven).

Kruis in onderstaande reeksen het woord of begrip aan dat naar jouw mening niet in de reeks thuishoort:

A	■ Licht	■ Schemering	■ Schaduw	■ Donker	■ Duister
B	■ Man	■ Jumbojet	■ Trui	■ Potlood	■ Vrouw
C	■ Kip	■ Duif	■ Eend	■ Kraai	

Hoe betrekkelijk is het begrip intelligentie als het gemeten wordt met grofmazige, subjectieve, cultuur- school- en taalafhankelijke methoden als een IQ-test. Nu bestaat er wel een heel arsenaal aan IQ-tests, maar het is niet altijd even duidelijk welk intelligentiebeprij met een bepaalde test gemeten wordt. Zo zijn er IQ-tests die minder taal- en cultuurgevoelig zijn (bijvoorbeeld de SON en de Raven) maar of die tests nou echt de algemene en globale intelligentiefactor (ook wel de g-factor genoemd) aan het licht brengen? Bij de taal- en cultuurgevoelige tests als de Wechsler schalen (WISC en WAIS) is een probleem dat er sprake is van een aanzienlijke overlap met schoolvakken als algemene kennis, taal en rekenen. Dit leidt dan weer vaak tot de volgende (cirkel)redenering: kinderen die niet goed (kunnen) leren op school worden getest met een instrument dat voor een belangrijk deel juist die schoolse kennis en vaardigheden beoordeelt en komen dus per definitie zwakker uit op dat deel; vervolgens wordt die zwakkere score (uitgedrukt in een verbaal-IQ score) weer als verklaring gebruikt voor de leermoeilijkheden. Of zoals een journalist het onlangs in een landelijk dagblad omschreef: "Het systeem lijkt zichzelf zo langzamerhand in de eigen staart te bijten. Als de deskundige niet meer vertrouwd wordt, blijft alleen het getal over. De scores, die volgens de psychologische wetenschap altijd betrekkelijk zijn, worden vervolgens gebruikt om bureaucratische beslissingen te legitimeren." (Giesen, 2005). Maar om nu alleen IQ-tests te gebruiken die de taal bij wijze van spreken uitschakelt? Het blijft behelpen. In dit artikel wordt een poging gedaan de IQ-test te ontmythologiseren. Geen overbodige luxe in een tijd waarin met name ambtenaren met het IQ de Steen der Wijzen in handen denken te hebben. Tevens worden bij de meest gebruikte IQ-tests aangegeven hoe men met de testuitslagen van kinderen met cognitieve beperkingen op een verantwoorde manier kan omgaan.

¹² Albert Ponsioen is als psycholoog verbonden aan Dijk en Duin in Driehuis en is tevens medewerker van het Landelijk Kenniscentrum LVG; Wim Pesch is psycholoog bij J.P. Heije in Oosterbeek; Popke Harder is psycholoog bij 's Heeren Loo Kwadrant Ermelo.

¹³ Onleend aan: Fanchamps, N.W.A.L., (2002). *Nederlandse intelligentie- en persoonlijkheidstesten in intercultureel perspectief* scriptie voor de Vakgroep Interculturele Ontwikkelingspsychologie Universiteit Utrecht.

De mythe van een IQ-score

Per definitie is het intelligentieniveau een belangrijk diagnostisch kenmerk van een LVG-kind maar zeker niet het enige kenmerk.¹⁴ Desondanks speelt de IQ-score in de klinische praktijk nogal eens een doorslaggevende rol in de besluitvorming omtrent indicatiestelling en zorgtoewijzing en overschaduwde daarmee andere aspecten zoals de sociale redzaamheid. Het IQ-getal als resultaat van een gerenommeerde intelligentietest wekt immers de suggestie een ‘stabiel en hard’ gegeven te zijn. Het gegeven dat andere kenmerken als de sociale redzaamheid tevens in de beeldvorming moet worden betrokken, wordt wel voldoende onderkend maar als het gaat om het nemen van beslissingen in het onderwijs en in de zorg gaat men toch weer over tot het gebruik van louter het IQ-getal in een geforceerde poging tot ‘slagboomdiagnostiek’.¹⁵ Een treffende omschrijving voor die aspecten van de hedendaagse zorgbureaucratie waarin op basis van classificaties beleid wordt gemaakt.¹⁶

Hoezeer een dergelijk gebruik van het IQ tot soms bizarre situaties leidt, werd de laatste jaren aangetoond bij het gebruik van nieuwe versies van de Wechsler Intelligence Scale for Children (WISC) en de Wechsler Adult Intelligence Scale (WAIS), respectievelijk de WISC-III en de WAIS-III. De scores op deze nieuwe versies blijken beduidend lager uit te komen dan op de oude versies. Dit is niet louter een gevolg van tekortkomingen van de nieuwe tests maar heeft te maken met de inmiddels zeer verouderde normgegevens van de oude WISC (20 jaar oud) en WAIS (36[!] jaar oud). Flynn rekende in de jaren tachtig van de vorige eeuw al voor dat IQ-scores per decennium zo’n 3 tot 5 punten hoger uitkomen als de normgegevens door de jaren heen niet worden aangepast (Flynn, 1987). De Verenigde Staten zouden de Verenigde Staten niet zijn als dit niet tot wel zeer dramatische gevolgen leidde:

‘It is worth noting that Daryl Renard Atkins (of Atkins v. Virginia) was tested on the Wechsler Adult Intelligence Scale-III the year it was released. Because of his low IQ score of 59, he was diagnosed MR without the necessity of having to have poor adaptive behavior under SSA rules and was ultimately found to be ineligible for the death penalty. If he had been tested on an IQ test with older norms, however, it is interesting to speculate on his fate as well as the fate of the Supreme Court decision’. (Kanaya e.a. 2003)

Het identificeren van de term ‘verstandelijke beperking’ met het IQ is een taai fenomeen. In een recente indeling van Resing en Blok (2002) wordt door de auteurs wel aangegeven dat bij IQ’s onder de 70 wel andere aspecten (met name de sociale redzaamheid) moeten worden meegewogen, maar in het classificatieschema wordt een 1:1-relatie gesuggereerd tussen IQ-score en mate van begaafdheid en verstandelijke beperking. Hoe hardnekkig dit gebruik van de IQ-score is, bewijst het volgende citaat (Bakker, 1994):

¹⁴ ‘Een laag intellectueel functioneren en een beperkt sociaal aanpassingsvermogen vormen de specifieke kenmerken van mensen met een licht verstandelijke handicap. Daarnaast hebben zij vaak te kampen met een psychiatrische stoornis, leerproblemen, problemen in de gezinssituatie en/of een aandoening van medisch-organische aard. Het complex van factoren uit zich bij de jeugdige of jongvolwassene in ernstige gedragsproblemen.’ (Verstegen, 2005).

¹⁵ Term afkomstig van Xavier Moonen, directeur van orthopedagogisch centrum ‘de Gastenhof’ in Limburg. Een soortgelijke kritiek is van toepassing op het gebruik van DSM-IV classificaties waarbij voorbijgaand aan de ernst van de problematiek en het dynamische samenspel van kind, opvoedings- en omgevingsfactoren o.a. gelden worden verdeeld (zie van der Gaag, 2004).

¹⁶ Licht verstandelijk gehandicapte (LVG-) jeugd met een IQ hoger dan 75 zou vanaf 1 januari 2005 niet meer in aanmerking komen voor AWBZ-zorg. Dit blijkt uit een brief van het ministerie van VWS aan het Centrum Indicatiestelling Zorg (CIZ).

'Intelligentieonderzoek is in hun ogen (AP: de ogen van Alfred Binet en Theophile Simon rond 1900) dan ook slechts een onderdeel van een veel ruimere diagnostiek. Echter, al tijdens hun leven krijgt de IQ-test van Binet en Simon een andere functie dan die hen ermee voor ogen stond. Politieke, maar ook wetenschappelijke denkbeelden maken het IQ tot een synoniem voor intelligentie en verklaren het tot een nauwelijks aan verandering onderhevige, biologisch verankerde grootheid.'

Ook Binet en Simon zouden het gebruik van de IQ-score als classificatie-criterium dus niet hebben onderschreven. Alfred Binet merkte inmiddels zo'n 100 jaar geleden het volgende op:

'De vertrouwde uitspraak: "Wie dom is, is dat voor altijd", schijnt door sommige schoolmeesters letterlijk genomen te worden, kritiekloos. Het zijn degenen die niet geïnteresseerd zijn in leerlingen die het aan intelligentie ontbreekt; ze hebben geen sympathie voor hen, niet eens respect wanneer zij zich in woorden te buiten gaan, en tegen die kinderen dingen durven zeggen als: "Dit is een kind dat nooit iets zal presteren (...) hij is zwakbegaafd ...". Nooit! Wat een groot woord!' (Binet, 1913, p. 140-141; het citaat is ontleend aan Bakker, 1994).

Als men de score op een IQ-test beschouwt als een indicatie voor het leervermogen van een kind kan men toch moeilijk volhouden dat dit een onveranderbaar gegeven is. Een lage score op een IQ-test wil dus niet per definitie zeggen dat de plafonds van cognitieve functies vastliggen. Recente inzichten in de plasticiteit van de hersenen doen bovendien vermoeden dat veel mogelijkheden om cognitieve functies te ontwikkelen bij LVG-kinderen nog onbenut worden gelaten. Kortom, noch IQ-scores noch het bredere begrip intelligentie zijn op te vatten als onveranderbaar.

Een groot probleem is dat juist de intelligentie zoals gemeten met een IQ-test als 'hard gegeven' wordt beschouwd en indices voor het aanpassingsvermogen, sociale redzaamheid en de gedragsproblematiek overschaduwen. Een recente waarschuwing van een deskundige op het gebied van intelligentieonderzoek is hierbij relevant:

In selectie-situaties binnen het onderwijs waarbij met vaste grenzen voor IQ-scores wordt gewerkt, wordt aan de IQ-score veelal een te absolute betekenis toegekend. Er wordt geen rekening gehouden met verschillen tussen tests, of met de omstandigheden waaronder de test is afgenomen. Ten onrechte worden de IQ-scores geacht onderling inwisselbaar te zijn. Ofschoon in theorie erkend wordt dat de uitkomst kan zijn beïnvloed door meetfouten, wordt het effect daarvan zo laag ingeschat dat daarmee in de selectieprocedure geen rekening wordt gehouden. In dit opzicht wordt het IQ-getal veel te absoluut geïnterpreteerd. Hetzelfde geldt voor classificatie van IQ-scores waarbij aan vastgelegde intervallen van IQ-scores een specifiek voorgeschreven betekenis wordt toegekend. Zo dienen personen met een IQ-score van 50 t/m 69 te worden omschreven als 'licht zwakzinnig' (Resing en Blok, 2002). Dus ook hier wordt een 'absolute' waarde aan de score toegekend die dan bepalend is voor de betekenis en wordt er geen rekening gehouden met de test die is afgenomen, met andere omstandigheden, of met de onbetrouwbaarheid. (Tellegen, 2004).

Tot een verantwoord gebruik van een IQ-score

Met alle voorafgaande waarschuwingen en relativeringen is het nu tijd om tot een verantwoord gebruik van een IQ-score te komen.

In de eerste plaats is daarvoor de algemene aanbeveling die door het Landelijk kenniscentrum LVG wordt gedaan van belang: De licht verstandelijke handicap laat zich in de praktijk niet alleen bepalen door een IQ-score, deze score moet worden beschouwd als een signalering van een mogelijke licht verstandelijke handicap. Met name bij een score tussen 70 en 85 is nader onderzoek op andere terreinen dan het IQ nodig om de licht verstandelijke handicap te kunnen vaststellen (zie Moonen & Verstegen in deze Onderzoek & Praktijk).

In de tweede plaats is het van belang bij een gegeven IQ-score deze score voor de betreffende LVG-persoon op de juiste waarde te schatten. De volgende aanbevelingen dient men daartoe in acht te nemen:

- a. Indien er Wechsler IQ gegevens (WISC-RN / -III of WAIS-III) ontbreken en als er verder voldoende kennis en ervaring van en met de Nederlandse taal en cultuur aanwezig is, dan wordt de afname van één van deze tests (de keuze is leeftijdsafhankelijk) aanbevolen. Indien er wel sprake is van grote taal- en cultuurverschillen dan wordt de afname van de SON-R (tot 17 jaar) en de GIT-2 (vanaf 16 jaar) aanbevolen. Om een inschatting te maken van het verbale leervermogen dienen ook de didactische vorderingen te worden meegewogen.
- b. Als een IQ-score beneden de 85 ligt in combinatie met sociale aanpassingsproblemen en met leerproblemen (speciaal onderwijs) en als er tevens sprake is van een langdurige behoefte aan ondersteuning of hulp dan wordt een LVG- (of licht verstandelijk gehandicapten) indicatie meer en meer waarschijnlijk.
- c. Bij een intelligentiemeting dient men uit te gaan van een recent intelligentieonderzoek. Een IQ-score ouder dan 2 jaar verliest al snel aan betrouwbaarheid.
- d. Als er meerdere intelligentiemetingen zijn verricht die nogal sterk verschillen (8 à 10 punten of meer) en er is tevens sprake van problematiek vermeld onder ad b. dan kan men het beste een gemiddelde TIQ berekenen over die metingen.
- e. Als er gebruik gemaakt wordt van een intelligentietest die naast de algemene intelligentie (TIQ) ook een verbaal IQ (VIQ) en een perfoormaal IQ (PIQ) berekent dan dient men er rekening mee te houden dat de verbale intelligentie gemiddeld genomen 6 à 7 punten lager ligt dan de performale of handelings-intelligentie voor LVG-ers.
- f. Bij disharmonische profielen (bij de WISC en WAIS is dit het geval bij verschillen van 5 punten of meer tussen de verschillende subtests tests en/of van 15 punten of meer tussen de IQ-factoren) is de zeggingskracht van *de* IQ-scores dubieus en zegt vaak meer iets over de dieperliggende problematiek (ASS, NLD e.d) dan over de intelligentie.
- g. Bij een IQ-score dient men het betrouwbaarheidsinterval te vermelden.
- h. Bij kinderen of volwassenen met een contactstoornissenproblematiek (ASS) dient men rekening te houden dat de 'praktijkwaarde' van een IQ-cijfer minstens 5 punten lager ligt. Het sociale aanpassingsvermogen en de chroniciteit bepalen dan meer de LVG-status.

Overzichtstabellen

Op de website van het Landelijk Kenniscentrum LVG (www.lvgnet.nl¹⁷) zijn tabellen opgenomen met de gegevens van de in Nederland meest gebruikte IQ-tests. Uit de verschillende kenmerken van de tests wordt een indruk gekregen van de waarde van een IQ-score voor een jeugdige of volwassene met LVG-problematiek.

Conclusie: weg met het IQ?

Weg met het IQ als hoofdkenmerk van een LVG-kind. Weg met het IQ als slagboom voor indicatiestelling en zorgtoewijzing. Weg met het IQ als verklaring voor de leermoeilijkheden van een kind. De betekenis van de handicap als voorgift dient goed bekend te zijn bij alle deelnemers aan het maatschappelijk spel en heeft betrekking op alle gaven en beperkingen, niet uitsluitend de intellectuele. Terug dus naar de IQ-test als signaleringsinstrument voor leer- en aanpassingsproblemen, in navolging van pioniers als Simon en Binet.¹⁸ Wellicht dat er in de toekomst bij kinderen met leerproblemen meer naar de achtergrond van die problemen gekeken en wordt de vraag hoe groot die problemen zijn in vergelijking met niet-LVG-leeftijdsgenootjes als minder relevant gezien. *Vergelijken* kunnen we allemaal, *verklaren* is andere koek en vandaar uit is *verbeteren* de logische en noodzakelijke volgende stap.

Literatuur

- Bakker, J.T.A. (1994). De hang naar orde. Een wetenschapstheoretische en sociaal-historische beschouwing over het IQ/denken in maatschappij en onderwijs. In: W.H.J. van Bon, E.C.D.M. van Lieshout, & J.T.A. Bakker (Red.), *Gewoon, Ongewoon, Buitengewoon; opstellen over leerproblemen*. Rotterdam: Lemniscaat.
- Binet, A. (1913). *Les idées modernes sur les enfants*. Paris: Flammarion.
- Busato, V. (2005). Een meervoudige kijk op intelligentie. *De Psycholoog*, 40 (5), 286-287.
- Flynn, J.R. (1987). Massive IQ gains in 14 nations: What IQ tests really measure. *Psychological Bulletin*, 101, 171-191.
- Giesen, P. (2005). Alle achterlijken naar een eiland. IQ-test. Discussie over zin en onzin van een getal dat intelligentie uitdrukt loopt na een eeuw nog steeds. *De Volkskrant, zaterdag 31 december*, Kennis, pag. 5.
- Kanaya, T., Scullin, M.H. & Ceci, S. (2003). The Flynn Effect and US Policies. The Impact of rising IQ scores en American society via mental retardation diagnoses. *American Psychologist* 58 (10), 778-790.
- Koch, P. (2005). *Geen gebrek. Over psychiatrie en mensen met een verstandelijke beperking*. Houten: Bohn Stafleu van Loghum.
- Pesch, W. & Ponsioen, A.J.G.B. (2004). Flinterdunne en flagrante Flynn-effecten. Aanbevelingen voor het gebruik van de WISC-III. *De Psycholoog*, 39 (2), 64-68.
- Resing, W. & Blok, J. (2002). De classificatie van intelligentiescores. *De Psycholoog*, 37 (5), 244-249.
- Tellegen, P.J. (2004) *De waan van het IQ*. Interne notitie RuG (Internet: www.testresearch.nl)
- Van der Gaag, R.J. (2004). Kinder- en jeugdpsychiatrische diagnostiek en classificatie. Samen verdiepen...of koppie onder? *Kind en Adolescent*, 25 (3), 184-195.
- Verstegen, D. (2005). Indicatiecriteria LVG-jeugd met meervoudige problematiek. *Onderzoek & Praktijk, jaargang 4 (1)*. Tijdschrift van het Landelijk Kenniscentrum LVG Utrecht.

¹⁷ Klik op 'Projecten', vervolgens op 'Diagnostiek' en tenslotte op de 'Klik door!' hyperlink op deze pagina

¹⁸ Busato (2005) adviseert om meer aan te sluiten bij de verschillende talenten van kinderen in het onderwijs, dan wel minder ontwikkelde intelligenties uit te dagen. De kern van het onderwijs is immers niet hoe slim je bent maar hoe ben je slim.

De antwoorden op de IQ- test, zoals gegeven door Piet Vroon:

- A Schaduw hoort niet in dit Indonesische rijtje thuis. Het is namelijk de enige aangename plaats. De andere vier zijn gradaties van lichtsterkte.
 - B Potlood hoort er niet bij, want dat is de enige zonder kruisvorm. In Marokko zien kinderen dat meteen.
 - C Een Iraanse vraag. De kraai hoort er niet bij want die paart niet in het openbaar. Dat wordt gezien als een teken van kracht.
-